

KİMLİK VE KÜLTÜR OLUŐUMUNDA MEKÂNSAL FAKTÖRLER: SOVYET TOPLUMU İLE KOMÜN EVLERİ İLİŞKİSİ ÖRNEĞİ

Dr. Hacı Murat TERZİ*

ÖZ

Tarih boyunca insan ve çevre iliŐkisi mekân ile açıklanmaya çalışılmıŐtır. Sosyolojik ve çevresel Őartlar temelde bireyi Őekillendirirken mekân, bu etkileŐim içerisinde en önemli ve en belirleyici unsur olmuŐtur. Nitekim çevre, insan ve toplum iliŐkilerini dűŐünsel ve kültürel imgelerle yoĐrulmuŐ olan mekân kavramından ayrıca dűŐünmek mümkün değildir. Tarih boyunca hem bireysel hem de ortak yaŐam alanları inŐa edilirken bilinçli ya da bilinçsiz bir Őekilde mekân üzerinden kültür ve kimlik inŐası süreci içerisine girilmiŐtir.

Bu çalışmada mekân ve toplum iliŐkisinden hareketle, sosyalist kentleşme modelinin ne olduğu, bu alandaki çalışmaların tarihsel gelişimi incelenmiŐtir. Sosyalist kent kuramlarından yola çıkılarak sosyalist kentleşmenin en önemli uygulama alanı olan Sovyetler Birliği'nde sosyal kent anlayışının bir ürünü olan komün evler (Sosyal Konutlar) incelenmiŐtir.

Sovyet döneminde insanlar komün evlerde yıllarca ortak yaşam sürmek mecburiyetinde bırakılmışlardır. Bu ortak yaşam evleri, zamanla kültür ve kimliği etkilemiŐ; aile hayatı ve ahlaki değerleri yeniden kurgulanmıŐ yeni tip insan ve toplum modeli olan Sovyet İnsanının (Homo Sovieticus) ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bu alıŐmada, İnsan tabiatını, ihtiyaçlarını ve toplumsal değerleri dikkate almadan tasarlanan ve insanları biyolojik varlıklar olarak eŐitleyen bir anlayışı yansıtan sosyalist konut modelinin ahlaki değerlere ve günümüz aile hayatına olan etkileri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Komün Evler, Kentleşme, Sosyal Konut, Kültür ve Kimlik Sosyolojisi, Homo Sovieticus, Mekân Sosyolojisi

EFFECTS OF SPACES ON IDENTITY AND CULTURE CONSTRUCTION: THE EXAMPLE OF THE RELATIONSHIP BETWEEN SOVIET SOCIETY AND COMMUNE HOUSES

ABSTRACT

The relationship between human and environment has been tried to be explained with space throughout history. While sociological and environmental conditions basically shape the individuals, space has become the most important and determining factor in this interaction. As a matter of fact, it is not possible to consider the environment, human and social relations separately from the concept of space, which is kneaded with intellectual and cultural images. Process of building individual and common living spaces has been affected, consciously or unconsciously, by the building of culture and identity.

In this study, historical evolution of socialist urbanization is analyzed within the context of the relation between urbanization and society. The concept of socialist city and practices of commune houses, which was an application area of socialist urbanization during the Soviet Union, is examined as a case study.

People in the period of the Soviet Union were subjected to live in communal apartments. These common living houses had an impact on culture and identity over time which

---

* Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, hacimuratterzi@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-0788-2216

led to the emergence of the Soviet People (Homo Sovieticus), a new type of human and society model whose family life and moral values were reconstructed.

In this study, the effects of the socialist housing model, which is designed without considering human nature, needs and social values, and reflects an understanding that equates people as biological beings, on moral values and today's family life is examined.

Keywords: Commune Houses, Urbanization, Social Housing, Sociology of Culture and Identity, Homo Sovieticus, Sociology of Space

Giriş

İnsanlık tarihinin en önemli olaylarından biri olarak kabul edilen Endüstri Devrimi ile o döneme kadar baskın olan geleneksel üretim tarzının değişerek, makineleşmenin hâkim olacağı bir döneme geçilmiştir. Değişmekte olan ekonomik faktörlerin endüstrileşmeye ayak uyduramayan kente etkisi ve bundan doğan kötü hayat şartları dönemin düşünürleri arasında büyük bir tepki ile karşılanmıştır.

Kent anlayışı ve kentleşme, sosyalist anlayışı taşıyan ülkelerde ve özellikle de bu anlayışın öncüsü olan Sovyetler Birliği'nde önemli bir yer tutmaktadır. Sosyalizm öncelikle kapitalist sistemin eleştirisi üzerinde ayakta duran ve kapitalist kent modellerini toplumsal bir sınıf çatışması olarak gören diyalektiğe sahip olduğundan kendi bakış açısını ortaya koymaktadır. Sosyalizmde insan temelde sınıfsal bir olgu içinde yer almaktadır. Sınıflar arasındaki yapıyı belirleyen şey ise hiyerarşik dengelerdir. Sosyalist anlayış bu dengeleri aşağı sınıflar lehinde çözmeye çalışmaktadır (Davis ve Moore 1945 s. 242–249).

19. Yüzyıl başlarında Owen, Fourier, St. Simon, Considerant gibi birçok düşünür değişmekte olan sosyo-ekonomik koşullar içinde yaşama standardını yükseltmek için yol olarak toplumsal yaşamayı (communal living) öngördüler ve böylece sosyal konut fikri doğmuş oldu. İnsanların belirli bir alan üzerine sıkışık, ya da seyrek olarak yerleşmeleri, başka bir deyişle nüfus sıklığının kilometre kareye düşen miktarının sayısal bildirilmesi, istatistik bilimini ilgilendirir. Ama sıklık olayını, toplumun diğer olaylarına etkisi bakımından incelemek doğrudan sosyolojinin konusudur. Bu konuya alakalı Durkheim "Sosyal İş Bölümü" adlı kitabında: Nüfus sıklığının iş bölümünü doğurduğunu bunun sonucu olarak da toplumda çok çeşitli farklılaşmaların ortaya çıktığını (Durkheim, 2018), buna bağlı olarak da sosyal, politik, ekonomik vd. gibi toplum yapısının, baştan aşağı nasıl değiştiğini göstermeğe çalışır.

Gerek sosyal ütöplast, gerekse sosyalist toplu konutların müşterek yönleri insancıl (humanitarian) ve daha ekonomik olmalarıdır. Ancak 19. Yüzyıl sosyal ütöplastlerinde insancılık, Sovyet konutlarında ise ekonomi unsuru ağır basar. Bu düşünürleri, Marx ve Engels Komünist Manifesto'da "ütöplast sosyalistler" olarak niteleyerek *"Bunlar hala Home Koloniler ile Küçük İkaryaya kurma düşü görüyorlar. Bütün bu boş düşlerini gerçekleştirmek için burjuvazinin duygularına ve keselerine seslenmek zorunda kalıyorlar"* şeklinde eleştirmişlerdir (Marx ve Engels, 2014 s.154-155).

Sosyalist kentleşmenin en önemli uygulama alanı olan Sovyetler Birliği'nde konut sorunu her zaman en ön planda olmuştur. Birçok insanın geleceğe yönelik yaşam stratejileri "konut sorunu" ile ilişkilidir. Sovyetlerde yaşayan insanların çoğu

herhangi bir sıraya girmeden ve beklemek zorunda kalmadan daire alabilmek için kuzeye çalışmaya gitmiş, oturma izni alabilmek için sahte evlilikler yapmış (Raymond, 1968) ve sadece daha iyi barınma koşulları elde edebilmek adına çocuk sahibi olmuşlardır.

Bugün, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber, sosyal kentleşme modeli ve bunun ürünü olan komün evlerin (Sosyal Konut) inşasından vazgeçilmiştir. Ancak bu modelin toplum üzerindeki etkileri hâlâ devam etmektedir.

Bu çalışmada iki soruya yanıt aranmaktadır. Birincisi; sosyalist kentleşme modelinin gelişimi nasıl oldu? İkincisi; bu modellemeyle birlikte inşa edilen komün evlerin Sovyet toplumu üzerindeki etkileri ne şekilde olmuştur? Bu çalışma hazırlanırken birçok Rusça kaynaktan yararlanılmış ve Rusya başta olmak üzere Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Ukrayna ve Azerbaycan'da inceleme ve gözlemler yapılmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Araştırmamızda kullanılacak olan kültür, kimlik, millet, aidiyet, mekân, kültürel bellek ve toplumsal değişim gibi kavramlar hakkında sayısız tez ve düşünce ortaya konurken, söz konusu kavramlarla ilgili tartışmalar günümüzde halen devam ettiği gibi yakın gelecekte de bunların özellikle sosyal bilimlerin temel konuları arasında yer alacağı düşünülmektedir.

Modern kitle iletişim ve ulaşım araçlarının gelişmesi sebebiyle sosyal hareketlilik arttıkça etnik gruplar arasındaki etkileşim de artar ve bunun sonucunda etnik gruplar kendi kimlikleri ve aidiyetleri konusunda daha fazla bilinçlilik kazanır. Bununla birlikte giderek yoğunlaşan etkileşim, kültürlerin "ortak kültür"e dönüşmesine neden olur. Böyle durumlarda etnik gruplar kimlik ve aidiyetlerini netleştirme veya yeniden belirleme ihtiyacını hissederek yaşam biçimlerini bir gelenek olarak tanımlamaya yani somutlaştırmaya yönelirler.

Kültürel bellek, toplumsal değişim, mekân kavramlarını doğru anlayabilmek için öncelikle kültür ve kimlik kavramlarına değinmekte yarar vardır.

1.1. Kültür, Kimlik ve Mekân Etkileşimi

Kültür, bireyin toplumun bir parçası olarak edindiği; bilgiden inanca, sanattan ahlaka, hukuktan örf ve âdetlere varana kadar tüm yetenek, vasıf ve birikimin tamamıdır. Ayrıca sosyal bakımdan öğrenilen ve bir toplumun bireyleri tarafından bölüşülen hayat tarzı, yaşam biçimidir. Kültürü meydana getiren unsurlar belli bir toplumun üyelerince başkalarına aktarılır ve bölüşülür. Bununla birlikte Horton–Hunt gibi kültürü, insanların hayat tecrübelerinden çıkarttıkları kurallar bütünü olarak nitelendiren Batılı fikir adamları da bulunmaktadır (Dönmezler, 1994, s. 98). Kültür, bir toplumun ilerlemesine, gelişmesine ve değişimine destek verebileceği gibi tam tersi bir rol de üstlenebilmektedir. Bu durumda bir kültürün sahip olduğu özellikler sorgulanırken dikkate alınması gereken en önemli boyut, onun bu çift yönlülüğüdür.

"Kültür" kavramı genellikle "medeniyet" kavramıyla eşanlamlı veya birbirini tamamlayan kavramlar olarak kullanılır. "Medeniyet" kavramının Arapça "Medine"

kökünden geldiği ve dolayısıyla “medeni” sözcüğünün “şehirli” demek olduğu dikkate alınırsa bu bakış açısında doğruluk payı olduğu kolayca görülür. Bu durumda kültürlü olmak bir bakıma şehirli olmakla eşleştirilmiş olmaktadır. Kültür kavramına “sürülmüş tarla” manasına gelen “hars” ifadesini kullanan Ziya Gökalp’e göre kültürün temel unsurları; duygular, heyecanlar, zevkler ve inanışlardır. İnsan toplumlarının bütün fertlerini birbirine bağlayan, yani kişiler arasında uyumu sağlayan kurumlar hars kurumlarıdır. “Medeniyet” ise Gökalp’e göre toplumun üst tabakasını başka toplumun üst tabakalarına bağlayan kurumlardır ve aynı türden kurumların tamamı medeniyeti yani uygarlığı oluşturur (Gökalp, 1976, s. 33-35). Bu haliyle Gökalp’in Durkheim’in kültür ve medeniyet teorilerinden etkilendiği açıktır. Kültür kavramı, genel kabul görmüş tanımıyla; dil, tarih, din, ahlaki değerler bütünüdür. Bu yönüyle kültür için karşılaştırma ve sınıflandırma yapmak görecelidir (Parekh, 2002, s. 221). M. Lotman’a göre kültür, toplumsal bir kavramdır ve doğası gereği dil gibi sosyaldir (Lotman, 1999, s. 4). Tüm insanlığı tek bir mekanizma olarak değerlendiren Lotman, ancak bu şekilde kültürün çeşitli yönlerini anlayabileceğimizi öne sürmektedir.

“Kimlik” kavramı, günümüzde en çok tartışılan kavramlarından biridir. En genel tanımlamayla “bir bütünün parçası olmak” olarak ifade edilen kimlik (identity) terimi, Latince de aynılığı ve sürekliliği içeren “idem” kökünden türetilmiştir. Türkçede ise kimlik, “kim” soru kökünden gelmiş ve zorunlu bir mensubiyeti (aidiyet), aynı olmayı, tek olmayı ifade eder (Aydoğdu, 2004, s. 117). Gleason’a göre kimlik, 1950’li yıllarda yoğun olarak kullanılmaya başlanan “Ben kimim?” ve “Ben nereye aidim?” sorularıyla bağlantılı bir kavramdır (Gleason, 2006, s. 194). Weeks ise kimliğin, bireyin ötekiyle arasında aynı ya da farklı noktalar bağlamında değerlendirilebilecek bir aidiyet sorunu olduğunu savunur (Weeks, 1998, s. 85). Bununla birlikte kimlik, kendisini güven içerisinde yaşatabilmek için “farklılığa” ve “ötekiliğe” ihtiyaç duyar. Bu manada kimlik, ne olduğumuzdan çok nasıl tanıdığımızla ilişkilidir.

Tarih boyunca mekân kavramı filozoflar, mimarlar, sosyologlar, tarihçiler gibi pek çok sosyal bilimci tarafından farklı açılardan sorgulanmış, insan ve çevre ilişkisi mekân kavramı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Sosyolojik ve çevresel şartlar temelde bireyi şekillendirirken mekân, bu etkileşim içerisinde en önemli ve en belirleyici unsur olmuştur. Nitekim çevre, insan ve toplum ilişkilerini düşünsel ve kültürel imgelerle yoğrulmuş olan mekân kavramından ayrıca düşünmek mümkün değildir. Tarih boyunca hem bireysel hem de ortak yaşam alanları inşa edilirken bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde mekân üzerinden kültür ve kimlik inşası süreci içerisine girilmiştir (Solak, 2017, s. 14.).

Mekan kavramının anlaşılması ve yorumlanmasına yönelik çalışmaların çok çeşitliliği, konunun disiplinler arası özelliğinden kaynaklı olsa da genel itibarıyla bu konu; a) mekanın sembolik üretimle oluştuğunu kabul eden **sembolik-yapısalcı çalışmalar**, b) sosyokültürel yapıya vurgu yapan ve daha çok birey ile mekan arasındaki ilişkiyi ön plana çıkaran **psikolojik yaklaşımlar**, c) mekanı maddeleştirmeden varlıkla birlikte ele alan ve mekanı, en genel anlamda bireyin dış dünya ile kurduğu ilişkilerle açıklamaya çalışan **fenomenolojik çalışmalar**, d) mekanı, daha çok sosyal yaşamdaki kullanım alanlarıyla değerlendirerek, sosyal üretimin sonucu olarak kabul eden Marksist çalışmalar olarak ele alınmıştır (Solak, 2017, s. 26-31).

Mekân ve Kimlik etkileşimi ile ilgili temel kavramların başında “mekânsal algı”, “mekânda anlam”, “aidiyet ve bağlılık”, “içselleştirme”, “egemenlik ve mahremiyet alanları” gibi hususlar sıralanabilir. Zira mekânın üç boyutlu somut varlığının ötesinde duyularla anlamlandırabileceğimiz soyut özellikleri bulunmaktadır. Soyut bir özelliğe sahip olan “sembol” ve “simge”nin, birey için değeri ve anlamı ve uyarıcılığı olduğu gibi kültür ve kimlik ile arasında oldukça yakın bir ilişkisi vardır (İnceoğlu, 2010, s. 74-76).

Algılama süreci bireyin, duygusal nitelikteki birtakım izlenimlerin etkisiyle gerçekleşmekte, dış dünya ile etkileşiminde her tür tavır ve eğilimi bu yaşam deneyimiyle ortaya çıkmakta ve algılama sürecini bütünüyle etkilemektedir. Dolayısıyla birey, olayları, nesnelere, toplumsal ve kültürel aidiyeti kapsamında değerlendirerek bireysel gereksinimlerini, beklentilerini ortaya koymaktadır. Bu algılama eğilimleri ise “seçimleyici algılama” olarak tanımlanmaktadır (İnceoğlu, 2010, s. 81). Nitekim bireyin kültür ve deneyimlerini de içeren psiko-sosyal durumu, mekân içinde geçirilen zaman ve mekânın fiziksel özellikleri bireyin mekân algılamasını doğrudan etkilemektedir. Bu algılama sonucunda mekân hem fiziksel hem de düşünsel olarak kişilerin belleklerinde yeniden şekillenmektedir. Genel olarak yaşanan mekân ile etkileşim bireyseldir. Bu nedenle çoğu zaman mekâna yüklenen anlam/anamlar zamana, duruma ve kişilere göre değişiklik arz etmektedir. Ancak komün evler örneğinde olduğu gibi zamanın uzun ve mekânın ise bireysellikten uzak komünal bir şekilde yaşanması durumunda bireysel algılamadan çok toplumsal algılama ön plana çıkmaktadır. Bu yüzden, fiziksel çevreyi oluşturan, binalar, bahçeler, caddeler, ibadethaneler, eşyalar ve dahi kıyafetler gibi mekân kimliğinin enstrümanlarından olan birçok şeyin aslında toplumsal kimliği oluşturduğu ve dolayısıyla kişilerin çevresindeki kültürü kabullenmesinde etkili olduğu dile getirilmektedir (Rapoport, 1990, s. 14-16).

Mekâna duyulan aidiyet bireyin kendisini mekânın bir parçası olarak görmesini, dolayısıyla mekân üzerinde hak ve sorumluluk sahibi hissetmesi durumunu ifade etmektedir. Mekâna bağlılık, toplumsal ve kültürel aidiyeti güçlendirir. Ayrıca bu aidiyet güvende hissetme duygusu ile desteklendiğinde vazgeçilmesi kolay olmayan yaşam biçimine dönüşür. Nitekim Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisinde¹ bireyin ait olma/aidiyet ihtiyacı, fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarından sonra gelmektedir. Ayrıca içselleştirme duygusuyla başlayan psikolojik süreç sahiplenme duygusu ile sosyolojik bir hal alarak mekânın korunmasını ve sahiplenmesini artırmakta ve bu durum mekâna karşı duyulan aidiyet duygusunu pekiştirmektedir.

Mekânda egemenlik alanı ise bir bireyin ya da grubun kendini güvende hissettiği, dışarıya karşı savunduğu sınırlandırılmış alandır (Lang, 1987, s. 147-148). Egemenlik alanı daha çok mahremiyet ihtiyacından kaynaklıdır. Egemenlik alanın

¹ Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisi 5 ana kategoriye ayrılmaktadır:

- 1- Fizyolojik İhtiyaçlar: Açlık, susuzluk ve buna benzer temel yaşamsal ihtiyaçlar
- 2- Güvenlik İhtiyacı: Dış faktörlerden kaynaklı tehlikelerden korunma
- 3- Sosyal İhtiyaçlar: Aidiyet, sevgi, kabul görme, sosyal yaşam vb.
- 4- Değer Verilme/Saygınlık İhtiyacı: Statü, başarı, itibar, tanınma
- 5- Kendini Gerçekleştirme: Gelişim, bir işi başarıyla tamamlama, yaratıcılık.

Bkz; Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. Psychological Review, 50, 370-396.

işelleştirilmesi ve kişiselleştirilmesi aidiyet duygusunu geliştirerek kimlik ve kültürü şekillendirmektedir. Arapçada “dinin yasak kıldığı şey” anlamına gelen haram kelimesinden türetilen mahrem/mahremiyet; öteki olandan saklanan, başkaları tarafından görülmesi, bilinmesi, duyulması, istenmeyen anlamlarına gelmektedir. İnzivaya çekilme, yalnızlık, diğer insanlarla ilişki istememe, egemenlik alanını paylaşmama yine mahremiyet kavramını içerisinde değerlendirilir (Göregenli, 2010: 61).

Toplumların ve daha küçük grupların egemenlik alanları çevre, kültür ve yasalar tarafından bazı yollarla etkilenmesi ve şekillenmesiyle birlikte ölçeği itibariyle birbirleri arasında farklılık arz etmektedir. Bireyin egemenlik alanı ise toplum ve grup egemenlik alanlarından daha küçük ve mahremiyet içermektedir ve gereklidir. Sovyet dönemi komünal yaşam tarzında ise egemenlik ve mahremiyet alanlarının tamamı masa başı düzenlemeler ile devlet tarafından belirlenmiş ve bireye neredeyse bu alanlarda söz hakkı bırakılmamıştır.

1.2. Kültürel Bellek ve Toplumsal Değişim

Kültürel bellek aslında bireyin veya toplumun kendi kültür ve kimlik arasındaki ilişkisini ortaya koyma çabasıdır. Bellek ne kadar geriye götürülebilir ise genel bağıntılıların ışığında oluşan sorunları ve bu sorunların yanıtlarını bulmak o kadar kolay olur. Toplumun temel yapı taşlarından biri olan kültürün ana ilkesi sürekli tekrarlanmasıdır. Tarihsel süreç içerisinde sözlü aktarımdan yazılı metinlere geçilmesiyle birlikte tekrarlama yerini yorumlama ve hatırlama eylemlerine bırakmıştır.

Her ne kadar bellek denince ilk önce insan ve bunun psikolojik boyutu akla gelse de aslında belleği oluşturan unsurlar, bunların bellekte saklanması ve ortaya çıkışı vs., hepsi toplumsal bir veridir. İnsan kendini çevreleyen dış unsurlardan sürekli suretle etkilenmektedir ve kültürel çevre belleği, algıları etkilediği gibi etkilemektedir (Assman, 2001, s. 24-25). Kültürel bellek, insan belleğinin dış boyutunu oluşturur ve bireyin içinde bulunduğu topluma dair her şey kültürel bellekte yerini bulur. Kültürel belleğin oluşumu her şeyden önce “kimlik” ile bir bütündür Hatırlama ve kimlik nesneleştirilmiş simgeler aracılığıyla kuvvetlendirilir. Törenler, danslar, anlatılar, giysiler, resimler, şarkılar, ninniler ve mekânların hepsi birer simgedir. Assman’a göre, belleğin ömrü kırk yıldır. Dolayısıyla kültürel belleğin muhafazası için bir sonraki nesle aktarılması kesinlikle şarttır (Assman, 2001, s. 54-57).

Kültürel belleğin aktarılması için bir sonraki nesille zamansal ve mekânsal birliktelik gerekmektedir. Ortak mekanlarda birlikte geçirilen zaman sayesinde gündelik yaşamın içerisinde bu aktarım kendisine yer bulur. Halbwachs’e göre kültürel belleğin korunabilmesi için gerekli olan mekân, zamandan daha kalıcıdır. Zira anıları oluşturmak için mekâna ve hatırlamak için de çerçeveyeleyen koşullara ihtiyaç vardır (Halbwachs, 2016, s. 126). Toplumsal kimliğin oluşumu kolektif bellekle doğrudan ilişkilidir. Zira kolektif kimliğin inşasında ortak bir geçmiş vurgusu ve kurgusu yapılmaktadır. Bu bir anlamda tarih yazma etkinliğidir. “Kimlikler, aidiyetler, tarih ve ideolojiler bellek vasıtasıyla birbirine bağlanır.” (Bilgin, 2007, s. 35). Dolayısıyla kültürel bellek hem birey hem de toplum kimliğinin inşasında vazgeçilmez bir araç olarak ön plana çıkmaktadır.

SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan ülkelerin tamamında kimlik arayışı olarak nitelenebilecek akımlar ortaya çıkmıştır. Neredeyse tüm yaşantılarını komün evlerde geçirmek durumunda kalan Sovyet insanları da bu arayışın içinde yer almışlardır.

2. SOVYET KOMÜN EVLERİ

2.1. Sosyalist Kentleşme Modelinin Ortaya Çıkışı

Sosyalist kent modelinin en önemli özelliği ekonomik bir sistem getirme amacı gütmesidir. Bununla birlikte Sovyet kent planlamasının arka planında önemli bir düşünsel ve tarihsel birikim bulunmaktadır. Thomas More, Robert Owen Claude Henri St. Simon Charles Fourier, Jean Baptiste Andre Godin, Etienne Cabet gibi düşünürler kent ve konut tasarımlarıyla ilgili literatüre önemli katkı vermişlerdir.

Örneğin Sosyal kent modeline ilham veren Robert Owen (1771-1858), kuramsal düşünceyi eylemsel alana götürerek, Kanada'da birkaç köy kurup, toplumculuk denemelerine girişmiştir. Owen, kendi gözlem ve deneylerine dayanarak kendine özgü toplumcu bir tutum geliştirmiştir. Owen'in öngördüğü sistem 800-1200 kişilik bir topluluktan meydana gelir. Bir karenin içine yerleştirilecek planlama düzenine göre kamusal binalarda genel mutfak, yemekhane, çocuk yuvası, konferans salonu, mabet, okul, kütüphane, eğlence ve egzersiz sahaları yer alır. Kişisel alanlar ise iki çocuklu aileler için düşünülmüş ünitelerden meydana gelir. Üç yaşını aşan çocuklar eğitimciler ve bu işle görevliler nezaretinde yatakhanelerde yaşarlar ve aileleri ile belirli zamanlarda, yemek saatlerinde görüşebilirler. Bu şekilde ailelerinden gelebilecek kötü tesirlerden uzak tutulan çocuklar topluma ve kendilerine yararlı vatandaşlar olarak yetiştirilirler. Ailedeki kadınlar kendi evlerinin ve küçük çocuklarının bakımında, hafif imalât işlerinde, sebze ve meyve bahçelerinde, genel mutfakta ve çocuk yuvalarında çalışırlar. Erkekler ise imalât ve çiftçilik işleri ile uğraşırlar. Bu aktiviteler için gerekli imalâthane ve çiftlik binaları konutlardan sonra geçen bir yeşil bandın dışında kalırlar. Dolayısıyla Owen'in anlayışı sınıf mücadelesinden ziyade sınıfların uyumlu bir şekilde çalışıp yaşam sürebileceği bir model üzerine kuruludur (Owen, 1995, s. 131-139).

Saint-Simon ise (1760- 1825), idealist ve metafizik yapısına rağmen, toplumsal evrimi, sınıf mücadelesinin bu toplumsal evrimin itici gücü olduğunu ve sınıf farklarının da özel mülkiyetten doğduğunu açıklamıştır. Toplumun kendi çağındaki yapısı ve geleceğin sanayi toplumunun nasıl kurulacağı üstünde, ütöpik ama ilginç düşünceleri ileri sürmüştür. Bilimsel olarak olumlu bir toplum kurulması önerisi, o sıralarda ona kâtiplik etmekte olan geleceğin ünlü düşünürü Auguste Comte'u etkilemiştir. Auguste Comte "İnsanın insan tarafından sömürülmesi ortadan kalkmalıdır", diyordu ama bunu gerçekleştirmek için ileri sürdüğü öneriler bilimsellikten epeyce uzaktı. Saint-Simon anamalcı girişimcinin *kâr*'ını haklı buluyor, ancak *faiz* ve *rant*'ın birer sömürü olduğunu söylüyordu. Üretim araçlarının mülkiyetini kabul etmekte, ancak bunun yetkin ellerde toplanmasını istemekteydi. *Saint-Simonculuk* akımında izdaşları onun bu düşüncesini doğru bulmayarak üretim araçları üstündeki özel mülkiyeti bütünüyle bir sömürü aracı saymışlardı. Saint-Simonculuğa *prodüktivizm* de denir. Çünkü üretim araçları üstünde organizatör otorite saydığı devlet bunları en verimli olanlara dağıtacaktır. Saint-Simon,

böylelikle "herkese yeteneğine göre" ilkesini önermektedir. "Verimli üretimden herkes bu üretime katılmasıyla orantılı olan payını alacaktır" der (Gerasimova, 1998)

Fourrier (1772-1837) evrensel uyuma ulaşmak için toplumsal konutu yegâne yol kabul eder. Sınıflar arasındaki rekabeti ve kişilerin çatışan isteklerini frenlemekle bu evrensel uyuma ulaşmak ister. İnsanlığı 7 döneme ayırdıktan sonra en gelişmiş devrede insanların Phalanstery'de yaşayacağını anlatır. Phalanstery 1620 kişilik bir toplu konuttur (Hançerlioğlu, 1995, s. 302-303). Burada herkes ya emeğini ya kapitalini ya da kabiliyetini ortaya koyar. Bu toplu konutta merkez, kamusal aktivitelere ayrılmıştır. Bir yanda atölyeler öbür yanda balo ve toplantı odaları ile kervansaray yer alır. Owen'in 4 kişilik aile ünitelerine karşılık Fourrier hücrelere bölünmüş tek büyük komün evi teklif eder. Giriş katında çocuklar ve yaşlılar için toplu yaşama alanları vardır. Kişisel konutlar üst katlardadır ve bunlar diğer mekânlara üstü kapalı koridorlar ile bağlıdırlar. Bu kapalı galeriler halkın hava şartlarından zarar görmeden istedikleri yere ulaşmalarını sağlar (Hançerlioğlu, 1995, s. 34-35).

Cabet (1788-1856) kendinden öncekilere çok benzeyen bir sistem kurmuştur. Komünist Parti Manifestosunda (1848) Marx ve Engels Sosyal Ütopistleri politik ve ihtilâlcilerden değil de barış içinde küçük çapta deneylerle fikirlerini kabul ettirmek için eleştirerek bunların hiçbir zaman başarı kazanamayacaklarını ileri sürdüler. Fakat bu fikirlerin tenkitçi yönlü oldukları, mevcut toplum prensiplerine saldırdıkları ve çalışan sınıfı uyandırmak gayesi güttükleri için değerli olduklarını kabul ederler.

Marx'ın ve Engels'in Ütopya karakterinde diye vasıflandırdıkları bu projeler Marxism'in aksine politik ve ekonomik problemleri ayrı ayrı değerlendirir ve hayat şartlarını düzeltmek için toplumda bir reform olmasını beklemeden harekete geçerler. Bu farklılaşmalara rağmen ihtilâl sonrası Rusya'da ortaya çıkan had safhada konut ihtiyacını karşılaması için yapılan sosyal konutlarla, sosyal ütopist komün evleri arasında gerek belli bir hayat şekli getirme çabası, gerekse birçok eylemin kamulaştırılması bakımından benzerlikler vardır.

Kişisel yaşam alanı, aile hayatı, kişisel tüketim, eğlence ve bazen de çalışma alanı olarak görülen konut, sosyoloji biliminde ise statü göstergelerinden biri olarak nitelendirilmektedir. Bu yaklaşım Marksist, Weberci yapısal-işlevselci geleneğin özelliğidir. Farklı sosyal gruplar arasındaki dengesiz mülkiyet dağılımı Sosyo-mekansal ayrışmaya ve çatışmaya neden olmaktadır (Radaev & Shkaratan, 1995, s. 11).

Avrupa'da ortaya çıkan ve Çin'den Latin Amerika'ya kadar dünyanın birçok ülkesine yayılarak farklı etkiler yaratan komün evler hakkında olumlu ve olumsuz görüşler ortaya atılmıştır. Bazı düşünürler, konutların zamanın şartlarına göre lüks ve ucuz olmasının bir avantaj olduğunu söylerken bazıları da siyasi olarak sembolleşen komün evleri insanları kontrol altında tutmayı amaçlayan siyasi bir plan olarak görmüştür (Bramhas, 1987, s. 56).

2.2. Sovyetler’de Kent ve Kentleşme

Sosyalist yapının toplumsal düzende benimsendiği Eski Sovyetler Birliğinde kent, toplumun her anlamda yaşam anlayışının merkezinde yer almaktaydı. Doğal olarak sosyalist toplum “işçi ve köylü toplumunun kardeşliği” olarak tanımlandığından yaşam, köy ve şehirler bazında kurgulanmaktaydı. Lenin konuşmalarının birinde kenti şöyle tanımlar; “Kentler, toplumun siyasi, ekonomik ve kültürel yaşamının merkezi olmakla gelişimin en önemli güç kaynağıdır”

Sosyalist anlayışta kentler “kent gruplaşmaları” içinde tasvir edilmektedir. Buradaki “gruplaşmanın” ölçüsü olarak sosyalist gelişimin ilerleme düzeyi göz önüne alınmaktadır. Kent gruplaşmaları arasında ölçüyü “yaşam alanları arasındaki emek ilişkileri” belirlemektedir. Buna göre, farklı ekonomik ve sanayi merkezlerini bir araya getiren kentler arasındaki “gruplaşma” “emek ilişkilerinin yönü ve göstergesi olan üretim güçlerinin yerleşim ve iskân özellikleri” ile farklılık göstermektedir. Burada belirleyici olan bir diğer husus ise kültürel ilişkilerinin üretim ve emek ilişkileri ile bağlantılı olmasıdır (Shammedov, 2006, s. 28).

Buna karşılık, sosyalist anlayışta kentlerin bir cazibe merkezi haline gelmesi pek olumlu karşılanmamaktadır. Bu yüzden kentlere yapılan göçün önüne geçmek için köylerdeki yaşamın gelişimi de düşünülmektedir. Dolayısıyla köylerin şehir standardını yakalamaları için kasabaların gelişimine ve kasabaların kentle köy arasında bir geçiş oluşturmalarına dikkat edilmiştir. Marks, toplumsal yapıyı üretim güçlerinin farklılığında aradığından onların dinamizmine dikkat çekmiştir (İnanç, 2006, s. 43). Marks “Ekonomi-politiğin eleştirisine dair” eserinde şöyle der; “Üretim gücü, ancak canlı ferdin yeteneği gibi mevcuttur. Anlaşılan üretim gücünün üretimi canlı ferdin mevcudiyetini talep etmektedir”. Marks’a göre, kapitalist düzende şehir yoğun biçimde bu işgücünün sömürsü sonucunda gelişme göstermektedir. Ama bu sınıflar arasındaki farklılıkların ortaya çıkması için önemlidir. Kent, Marks’a göre, sınıfsal çatışmanın en yüksek düzeyde belirttiği alandır. Sosyalist yaşamda esas olan bu alanın eşit paylaşımıdır. Burada üretici güç aslında kentin gelişimini belirleyen bir güç olmaktadır. Dolayısıyla kentin bütün sosyal ve kültürel haklarından yararlanmak şöyle dursun, onun konumunu belirleyen birincil güç proletaryanın kendisi olmalıdır.

1920’lerde Sovyetlerin yaptıkları konut çalışmalarının amaçları;

- a) Büyük bir hızla artmakta olan kentsel nüfusu barındırabilmek,
- b) Kadını, ev işlerinin esiri olmaktan kurtararak, onun iş gücünden yararlanabilmek,
- c) Endüstrileşmiş toplum için yeni bir hayat şekli kurmak,
- d) Ekonomik konut inşaatına gitmektir.

Bolşeviklerin yönetime gelmesinin ardından şehirlerdeki tüm özel mülkiyet haklarının kaldırılarak belediye fonuna devredilmesiyle beraber komün ev sistemine ve bu evlerin halka dağıtılmasına gidilmiştir (V.TS.İ.K., 1924, s. 3-5). Tarihte ilk defa devlet, belediyeler aracılığıyla konutun, nerede, ne zaman, nasıl, kim için yapılacağını belirlerken kimin kimlerle yaşayacağını da kararını vermiştir (Chernykh, 1995, s. 74). Ekim 1917’den 1921 yılına kadar “sınıflara göre mülkiyet dağılımı dönemi” olarak

tanımlanmaktadır. Pafos, konut dağıtımı için “saraylar işçilerindir!” demiştir. Siyasi iktidarın ele geçmesinden sonra ise tıpkı Engels’in projesinde olduğu gibi iki dairesi olanın bir dairesini ihtiyaç sahipleri için terk etmesi gerekmektedir (Engels, 1935, s. 19).

2.3. Sosyalist Konut Örneği – Komün Evler

Çarlık Rusya’da ortaya çıkan konut kavramı, Sovyet Rusya’da, sadece yaşam koşullarının kalitesinin bir göstergesi olmaktan çıktı ve bir değerlendirme alanına dönüştü. Piyasa ekonomisinden vazgeçilmesiyle başarısızlığa uğrayan yöneticilerin tek çıkış yolu ise yaşam alanı standartlarının kurulması oldu. Daha önceleri parasını ödedikten sonra satın alabileceğiniz daire için artık ekonomik statünün önemi yoktu. Kendinize yeni bir koşul belirlemeniz gerekmektedir. Bu koşullar, insanın biyolojik ihtiyaçları temelinde değerlendirilir ve sosyal sağlık ve hijyen uzmanları tarafından karar verilir. Örneğin; yetişkin bir kişi için kapalı bir alanda hava hacminin en az 20 metre küp olması gerekiyordu. Sosyal ve yapısal faktörler tamamen kaldırılmış ve artık insanlar biyolojik varlıklar olarak eşitlenmişti. Bu suretle yeni bir toplumsal yapının oluşumunu yansıtan, imtiyaz ve faydaları gözetilerek konut tahsisi ile ilgili yeni bir sistem inşa edilmeye başlandı (Stepanov, 1924, s. 17-18).

Devrim ve iç savaşlar yüzünden azalan konut stoku, şehirlere akın eden halkı barındırabilmekten acizdi. Bu yüzden kişi başına düşen konut alanı 3 m² ile 5.6 m² arasında değişiyordu. 1921 sonrası Rusya kalkınmaya başlayınca elektrifikasyon, ağır endüstri ve madencilikğin önem kazanması ile yeni endüstri kasabaları kurulmaya ve konut planlaması üzerinde durulmaya başlandı. 1921-1925 yılları arasında geçen zaman yeni sistemin, onun verdiği ümitlerin şekillendirdiği, prolecult (halk kültürü) ve konstrüktivist hareketlerin sembolize ettiği devirdir.

Hazırlanan beş yıllık şehir planında, şehirlerde iş aramaya gelen işçilere yeni konut temin edilmesi ve işçi konut alanlarının 5.6 m² den 7.3 m² ye çıkartılması öngörüldü. Bu, mevcut konut alanını 1927 de 160 milyon m² den 1932 de 213 milyon m² ye çıkartmak demektir. Böylece kısıtlı bir para ile mümkün olduğu kadar çok ve ekonomik konut inşa edilmesi öngörülyordu.

Devrin koşullarına göre konut tasarlamak için açılan yarışmalardan sonra Sovyetler Birliği Sosyalist Cumhuriyeti Yapı Komitesi (RSFSR) kuruldu. Böylece ilk defa Sovyet konutunun problemleri tanımlanmış oldu; (Çelik, 1970, s. 1-2).

1- Sosyalizmin geliştiği bir memlekette ekonomik konut problemleri üretim niteliği ve hayat şartlarının düzelmesi ile kendini gösteren kültürel ihtilâl ile doğrudan doğruya ilgilidir.

2- Eski tarz konutların yeniden planlanmasında yaşama hacimlerinin dışındaki mekânların hacimlerinin küçültülmesi ile % 10 bir ekonomi sağlanabilir.

3- Mutfak, banyo ve dolap gibi hacimlerin yüksekliklerini azaltmakla ekonomik katsayı daha iyi bir şekilde kullanılabilir.

4- Sosyo-ekonomik koşullardan dolayı küçük, ekonomik bir plana gitmek gereklidir.

5- Mekân içinde alandan tasarruf edebilmek için yeni bir konut fikri

getirmek gereklidir.

6- Kamusal ve kişisel fonksiyonlarını ayırmak ve toplumsal hayatı geliştirmek önemli bir aşamadır.

7- Endüstrileşme ve prefabrikasyondan faydalanılması gereklidir.

8- Bir konut için gerekli faktörler doğal ışıklandırma, iki taraflı havalandırmadır.

Komitenin çalışmalarının neticesi olan Stroikom hücrelerinde her aile hücresi diğerlerinden ayrılmıştır. Her üniteye ufak bir mutfakçık bulunması evde oturanlara her öğünde yemekhaneye gitmeme serbestisini sağlamaktadır. Kişisel yaşantıdan ayrı kamusal yaşantı yemekhane, dinlenme odaları gibi kamusal alanlarda sürdürülür. Aile tümlüğünü koruması ile Stroikom hücreleri sosyal utoipst komün evlerinden ayrılır. Stroikom grubunun ortaya koyduğu hücreler ortalama olarak adam başına 9 m² hesabı ile yapılmıştır ve 3 kişiyi barındırır. Bunlarda mutfak ve tuvalet mümkün olduğu kadar küçültülecektir. Narkompin komünü (1929 Guinzbourg) Sovyet komünlerinin en tipik örneğidir. Yeşil bir saha içinde, pilotis üzerine oturtulmuş binadaki kamusal eylemler, yemekhane, mutfak, çamaşırhane, kültür ve dinlenme odaları, kütüphane, oyun odası, konferans holü, spor salonu, duşlar ve spor sahaları, anaokuludur. Bu alanlar birbirine üzeri kapalı koridorlar ile bağlıdırlar. 1927'den sonra hızlı şehirleşmeye koşut olarak kamusal yaşamının önemi artmaya başlamıştır. Marx'ın «Şehir ve köy arasındaki düşmanlığın kaldırılması toplumsallığın en önde gelen koşullarındandır» ve Lenin'in «Bugün elektrik enerjisinin üretilmesi ve ulaşım teknolojisi mükemmelleşmiştir. Nüfusun yurt yüzeyine eşit şekilde dağıtılmaması için sebep yoktur» fikirleri ile «urbanist» ve «desurbanist» teorileri ortaya çıkmıştır.

Zamanla kendi içerisinde tezatlık ortaya koyan ve plansız bir toplumsal etki yapan komün evlerle ilgili şunları söylemek mümkündür;

- 1) Şehir merkezinde büyük ve çok odalı daireler inşa edildi.
- 2) Devlet politikasının öncelikleri (savunma sanayi ve üretim sanayi) konut yapımı için yeterli fon ayrılmasının önüne geçti.
- 3) Kente doğru yapılan yoğun göç dalgası, göçmenlerin konaklama ve yerleştirme sürecinde büyük problemler ortaya çıkardı.
- 4) Kamulaştırma için uygulanan imha hakkının kullanılması sürecinde Sovyet sosyalizmi ile kapitalizmin çok farklı olmadığı ortaya çıkmıştı.
- 5) Sosyal statüye ve aile yapısına bakılmaksızın aynı dairenin içine yabancı insanların yerleştirilmesi çeşitli problemleri beraberinde getirdi.

Devletin ev sahibi olduğu binada birkaç ailenin bir arada yaşaması, komşu seçememe, farklı gruptan insanların ortak alanda buluşması, ev kuralları, yatay ve dikey kontroller... Bu durum dönemin Sovyet güvenlik ve istihbarat kurumlarının temel amacı olan rejim güvenliğinin sağlanmasında da etkin bir rol oynamıştır (Ateş, 2020, s. 324-325). Bunların hepsi 1930'lu yıllara ait Klasik Sovyet komün evleri anlayışının bir parçasıydı. Komün evleri aslında "sosyalist şehir" fikrine uymuyordu. Komün evleri, emekçilerin hızla artan maddi ve kültürel düzeylerinin gerisinde kalıyordu. Ancak bu, yönetimin siyasi hedeflere ulaşmak için güç kullanmasına engel değildi (V.TS.İ.K, 1927, s. 3).

Böylece Dom-Komün adı verilen Sovyet konutları tamamen kamusal bir yaşantıyı aksettirerek super-kollektivist bir kalıba girmişler ve zamanla sosyal ütöplastlerdeki insancılık unsurundan iyice uzaklaşmışlardır. Ancak şu da bir gerçektir ki, Sovyet komünleri sadece Sovyet toplumunu etkilememiş, neredeyse tüm dünyadaki konut üretimine yeni bir yön vermişlerdir.

Sovyet iktidarı, SSCB topraklarının genellikle batı ve büyük şehirlerinde uyguladığı komün evleri politikasını Orta Asya'da daha geniş alanlara yayılan ve yatay mimari kullanılarak inşa edilen 'mahalle' sistemi ile yürüttü. Bu noktada Mahalle Sistemi ile Bolşevik iktidar, komün evlerle aynı amaca hizmet eden, homojen Sovyet kültürü ile Sovyet vatandaşının görev ve yükümlülükleri hakkında bilinçlendirme politikalarını farklı bir şekilde sunmuş oldu (Kavuncu, 2012).

2.4. Komün Evlerde Aile Hayatı

Herkesin komünde bir hücresi vardır. İki kişi evlendiğinde bu hücreler arasındaki kapılar açılır ve ayrıldıkları takdirde yeniden kapanır. Çocuklar doğdukça yaşama hacmine başka bir hücre ilâve edilir. Yemek, tuvalet, her türlü kültürel ve eğlendirici eylem kamusallaştırılmıştır. Zaten hücre artık 5 m² ye inmiş ve mutfak kaybolmuştur. İnsanlar 6 kişilik yatakhanelerde yaşar. Erkekler ve kadınlar ayrı yatakhanelerde kalırlar. Bu kişisel hayatı ortadan kaldıran kamusal yaşamada herkesin hangi saatte nerede ve ne işle meşgul olacağı bile tespit edilmiş, herhangi bir seçme serbestisi ortadan kaldırılmıştır. Çocuklar ailelerinden ayrı yatakhanelerde kalırlar ve her türlü eylem kamusallaştırılmıştır (Çelik, 1970, s. 2).

Komün evlerinde, beslenme, çocuk yetiştirme ve çamaşır yıkama ihtiyaçları karşılanırken, herkesin bu ortak yaşam alanlarını kullanırken kurallara ve düzenlemelere riayet etmesi beklenilmektedir (DJ.A.K.T, 1928, s. 4). Ayrıca komün evleri, yoldaşların sürekli kontrol altında tutulmasını sağlamaktadır. Böylelikle insanlar, evde başka, işte başka türlü davranamayacaklardır. Dikey kontrol (ustabaşı, müdür, vs. tarafından) iş hayatında yapılırken, yatay kontrol (eş, arkadaş tarafından) ortak yaşam alanında yapılıyordu. Dolayısıyla iş hayatında komünist söylemler ev hayatında da devam etmeliydi. Böylelikle iş ve ev hayatı "tek"e indirilmiştir (Gerasimova, 1998, s. 227).

Yemekhaneler genellikle boş oluyor. Çamaşırhanelerde ise bir ay sonrası için sıra alınabiliyordu. Aile hayatı ise her şeye rağmen sürekliliğini koruyordu. Bir komün ev yöneticisi şunları yazıyordu; "Biz ortak yaşam için yeterince eğitimli değiliz, her komün evinde çamaşırhane, mutfak vb. yerlerin kullanımında sürekli kavgalar olmaktadır" (Stepanov, 1924, s. 9). Dergilerde, işçilerin 2-3 odalı ve bir mutfaktan oluşan dairelerde yaşamak istedikleri yönünde isteklerini aktaran yayınlar çıkmaya başlamıştı.

1931 yılına gelindiğinde artık aile hayatı dışında insanları bir arada tutmanın mümkün olmayacağı gerçeği anlaşılmaya başlamıştır. Ev işleri ve ailenin ortadan kaldırılması bir komünist toplum projesi olmasına rağmen, bu belirsiz bir geleceğe ertelenmiştir. Zira bu bir geçiş dönemi idi ve şimdi bu evlerin hızlıca yapılması gerekiyordu. Nasıl olsa ileride bu yaşam tarzına insanlar kendi istekleriyle gireceklerdi (Puzis, 1933, s. 15-27).

Kamusal alan ve kişisel alan sınırları artık birbirine girmeye başlamıştı. 1920'lerin sonlarında bütün "Özel ve Kişisel" varlıklar devrim karşıtlığı olarak kınanıyordu. 1930'ların ortalarından itibaren ise "Özel" varlık hala eskisi gibi onaylanmazken "Kişisel" varlığın (aile hayatında kişisel kullanım) ise çok kuvvetli şekilde propagandası yapılıyordu. Bu sosyal değişim süreci hem konut ideolojisine hem de konut projelerine yansımaya başladı.

Komün evleri toplumun tamamını değil, kent nüfusunun bir kısmını temsil ediyordu. Komün evlerinde "köylüler" şehir hayatını öğrenmeye çalışıyorlardı. Komün evleri sosyalleşmenin okuluydu. Buraya her yerden ve her sosyal sınıftan insan geliyordu. Gençler, köylü kızlar, hizmetçiler, akademisyenler, çiftçiler vs. Sürekli yaşanan komşu kavgaları, kir ve pislik, tuvalet kokusuyla karışan pasta kokusu, bozuk ve kırık araç-gereçler ve bir de tuvalet kullanımında düzeni ve temizliği sağlayabilmek adına komün evleri sakinlerine eşlik eden bina yöneticileri. Bütün bu deneyimler komün evlerinin mantıksızlığını ortaya koymuştur.

2.5. Komün Evlerde Yaşamın Toplumsal Yansıması

Daha önceden birbirlerini tanımayan bu insanlar ancak deneme yanılma yoluyla günlük hayatta bir düzen oluşturabiliyorlardı. Aralarında uzlaşma sağlamak ve sorunlarına çare bulmak için "halk mahkemeleri" kuruyorlar, yargılamalarını burada kendi aralarında yapıyorlardı. Çünkü devlet mahkemeleri komün evleri davaları yüzünden o kadar yoğundu ki, mahkemeler içerisinde bu işler için özel birimler kurulmuştu. Konuya dair E.Y. Gerasimova'nın

Sovetskaya Kommunalnaya Kvartira (Sovyet Komün Evleri) makalesinde yer alan röportajların birinde şu ilginç manzarayla karşılaşıldı; "Sonradan komün eve dönüştürülmüş olan evin eski sahibi tuvaletleri her kullanımdan sonra kontrol ediliyordu. Eğer temiz olarak bulmamışsa, tuvaletten çıkan en son kişiyi topluluk içerisinde yaptığından dolayı kınıyordu. Bu yüzden herkes bu kadından korkuyor ve tuvaleti temiz bırakıyordu". Komün evlerde özel alan ile kamusal alanı birbirinden ayıran tek şey gizliliğin ve sırların sembolü olan oda kapısıdır. Kötü ses yalıtımı (kullanılan ucuz duvar malzemeleri), doğrudan işgal olasılığı, komşular tarafından misafirlerin takibi... (Gerasimova, 1998, s. 238). 30'lu yıllara dair eski soylu bir kadının aile yaşantısını anlatan hatıralarından bir başka kesitte ise; "Hepimiz komün evlerde yaşıyorduk. Çok zor yıllardı. Her türlü insanla komşuluk yaptık. Bazıları iyiydi. Ama çoğunlukla hayat tarzı bakımından bizlerden çok farklı, hatta yabancı diyebileceğimiz kişiler vardı. Herkesin kendine göre iyi-kötü anlayışları vardı. Her halükârda aynı odaya yerleştirilen ve burada yaşamak zorunda bırakılan komşularla yaşamak çok zordu. Damat kayınvalidesinin önünde pantolonunu çıkarıyor, çocuklar duymaması gerekenleri duyuyor, öğrenciler komşunun veya büyükannenin eğlenceli konuşmaları arasında ders çalışıyorlardı. Zavallı orta kuşak! Çocukların veya yaşlıların oyuncağı olmamak için ne kibar konuşabiliyor ne de kimseye sitem edebiliyorlardı." Oda içerisinde perde ve dolaplar kullanılarak, çocuk köşesi, yatak odası, yemek odası... Kısacası oda içerisinde oda yapılıyordu. Erkek kardeşiyle beraber yaşayan bir kadının anlattığına göre; Erkek kardeşi evlenir. Kadın yeni evlileri bir arada birkaç günlüğüne yalnız bırakmak adına komşusunda yaşamak zorunda kalır. Böylece komün evlerde

yeni bir tarz mahremiyet anlayışı ortaya çıkmıştır. “İnsanların önünde özel hayat” (Gerasimova, 1998, s. 239).

Bir ülkenin nüfusunun kaderi, önceki nesillerden kendisine miras olarak bırakılan yaşam standartlarına bağlıdır. Gelecek nesillerin yaşam kalitesi sadece popülasyonun gen havuzuna değil, aynı zamanda insan fenotipinin oluşum sürecinin devam ettiği ortama da bağlıdır. Çevrenin ve genlerin herhangi bir genetik organizmanın gelişimine olan etkisi, tabanın büyüklüğünün ve yüksekliğinin dikdörtgenin alanı üzerindeki etkisiyle karşılaştırılır. Tıpkı Sovyet döneminde dört duvar arasına sıkıştırılan farklı hayatların, insan biyolojisinin sosyal ihtiyaçlarından arındırıldığı gibi.

Bu yüzden günümüz Sovyet bakiyesi toplumların neredeyse tamamında kültürel ve ahlaki değişimin üzücü, ama inkâr edilemez gerçeği, bundan bir asır önce başlatılan/dayatılan Sovyet yaşam biçimi ile açıklanabilir. Toplumsal hayatın her alanına sirayet eden Sovyet toplum kimlik ve kültürü, SSCB'nin dağılmasından sonra genel kültürel kaosa dönüşmüş ve günümüzde tüm Sovyet bakiyesi ülkelerde nüfusun tamamını etkisi altına almıştır. Toplumun, enerjik ve düşünen insanların ortak bir eylem için toplanabileceği konusunda fikir birliği yoktur. 70 yıl boyunca Sovyet toplumunun “öteki” ile savaşıması ve direnmesi için ilham vermeye çalışan ideoloji anlamsızlaştığı gibi bu duygu ve motivasyon kaynakları yerine herhangi bir ideoloji bırakmadan ortadan kaybolmuştur.

Özellikle kendi döneminde Sovyetlerin lokomotifi olarak nitelendirebileceğimiz günümüz Rusya'sının siyasal yöneticileri bile neofit düşünce doğrultusunda Rusya toplumu için uygun gördükleri şu ideolojik tanımlamayı yaptılar; tüm “medeni” dünya nasıl yaşıyorsa biz de böyle yaşayacağız. Rusya'da yeni bir sosyolojik deney yapacağız- hayatta kalmak için başka bir sınav! Herkes elinden geldiğince hayatta kalır (veya “kazanır”). Bu, “ideolojisiz” bir toplumda kendisini tesis etmiş olan bir ideolojidir. Bu ise L.N. Gumilev'in “Dünya'nın Etnogenezi ve Biyosferi” isimli eserinde olumsuz bir ideolojinin, tıpkı hasta bir insan vücudunda hayat bulan spiroket (bir çeşit bakteri) gibi zamanla tek beslenme kaynağı olan insan bedenini kendisiyle birlikte ölüme götürmesine benzeterek toplumların sonunu da bu tip ideolojilerin getireceğini belirtmiştir (Gumilev, 1990, s. 354).

Komün evlerde “Benim” yok “Bizim” vardı. Oda kapılarında çoğunlukla kilit olmaz, olanlarda ayıplanırdı. Dolayısıyla insanlar çevrede gördükleri her şeyi kendisi için ve kendi kullanımına açık olduğunu düşünmekte ve onu elde etmenin bir suç veya bir günah olduğunu düşünmemekteydiler. Zaten sosyalist düşünceye aykırı olan din olgusu ortadan kalktığı için insanı dizginleyen vicdan unsuru da zamanla kaybolmaktaydı. Halk arasında çalmak ve rüşvet almak suç olarak görülmez, “Genel hisseden pay almak” olarak nitelendirilirdi. Bu konuyla ilgili halk diline yerleşmiş olan “Spasibo v karman ne polojesh! (Teşekkürü cebe koyamazsın!)” cümlesi rüşvet ile ilgili genel anlayışı açıklayacak niteliktedir.

Sovyet döneminde atılan rüşvet olgusunun tohumları bugün giderek büyümeye ve sosyo-ekonomik düzeni alt üst etmeye devam etmektedir. Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün yolsuzluk sıralamasında 180 ülke içinde 135'inci sırada yer alan Rusya ile ilgili 2019 yılında Rus Araştırma Merkezi ve Medya Grubu (RBC) tarafından yapılan

araştırmaya göre, Rusya'daki işadamlarının yüzde 10,3'ü iş yaşamlarında sürekli yolsuzluklarla muhatap oluyor. İşadamlarının yüzde 72,1'i zaman zaman, yüzde 17,6'sı iş yaşamında hiçbir zaman yolsuzlukla ve rüşvetle karşılaşmadıklarını belirtmişlerdir (RBK, 2019).

Sovyet döneminde yaşayan insanlar komün evlerde yıllarca ortak yaşam sürmek mecburiyetinde bırakılmışlardır. Bazı kültürel alışkanlıklar ve toplumsal değerler hayatın içinde yaşanan bir olgudur. Bu yüzden yazılı olmayan sözlü aktarımları da önemlidir. Ancak komün evlerde belirli bir aile hayatı olmadığı için yeni nesillere de aktarılacak çok az şey kalmıştır.

Sosyalizm öncesi dönemlerde bu topraklarda gerek kırsal kesimde gerekse kentlerde yaşayan insanların ahlaki değerlere ve aile yaşantısına verdikleri önemi Dostoyevski'nin "Suç ve Ceza" alı romanında görmek mümkündür. Yüzyıllar içinde oluşmuş bu değerler kuşaktan kuşağa aktararak belli bir kültür ve ahlak anlayışı oluşmuştur. Endüstri devrimi ile birlikte köyden kente doğru yoğun bir göç dalgası ortaya çıkmıştır. "Köylüden işçi yaratma" fikri neticesinde köylerde var olan örfelere, adetlere ve ahlaki değerlere verilen önem de kalabalık içinde zamanla kaybolmuştur.

Kişinin en yakını olan eşini aldatması ise adeta kanıksanmış ve öylesine basite indirgenmiştir ki, "Muj ne stena mojno podvinut! (Kocan duvar değil, bir kenara iteleyebilirsiniz!)" cümlesini en kalabalık yerde bile artık duymak mümkündür. 2010 yılında "Kutsal görev annelik" adlı bir panele katılan Rusya Millet Meclisi Aile, Kadın ve Çocuk Komitesi Başkanı Elena Mizulina tarafından Rusya'da dünyaya gelen çocuklar ile ilgili bir açıklama yapılmıştır. Açıklamada, Rusya'daki 26 milyon çocuğun 5 ila 8 milyonluk kısmının evlilik dışı ilişkiden dünyaya geldiği belirtilmiştir. Yine aynı açıklamada, evlilik dışı doğan çok sayıda çocukların haricinde, sadece anne veya sadece babasıyla yaşayan çocukların sayısının da 8 ile 15 milyon arasında olduğu belirtilmiştir. Ayrıca açıklamanın sonunda, her yıl Rusya'da doğan bebeklerin %30'unun resmi olmayan evlilik dışı doğduğu bildirilmiştir (Gazetem, 2010).

Devlet Federal İstatistik Servisi (Rosstat)'nin 2019 yılındaki raporuna göre, 2018 yılında Rusya'da doğan 1.604.344 bebeğin %21'den fazlası evlilik dışı dünyaya gelmiştir (gazeta.ru, 2021).

Son zamanlarda eski Sovyet ülkelerinin tamamında yine aynı değerlere dayanarak toplumu yeniden yapılandırma anlamında bir hareket olduğu görülmektedir. SSCB'nin 1985'ten itibaren geliştirmeye başladığı ekonomi politikalarındaki değişimin de bu yapılandırmada önemli etkisi olmuştur (Budak, 2019). Devletlerin hazırladıkları sosyal politikalar, televizyon programları, kamu spotları ve TV reklamları vasıtasıyla insanlar yeniden insani değerlerle buluşturulmaya çalışılmaktadır. Ancak bir zamanlar sosyal kentleşme modelinin yansıması olarak ortaya konulan komün evlere ayak uydurmaya çalışan bu insanlar, şimdilerde ise küreselleşmenin vurduğu dalgaları savuşturmakla uğraşmaktadırlar.

SSCB'nin dağılmasından itibaren eski Sovyet coğrafyasının neredeyse tamamında bebekliğinden itibaren hayata savrulmuş bir nesil ortaya çıkmıştır. Nadir rastlanan anne-baba ve çocuklardan oluşan çekirdek ailelerde bile "Eto tvoya problema! (bu senin problemin!)" cümlesi ile yetişen çocuklar, kendilerinden nesiller

önce başlatılan ve sosyalist kentleşme modeliyle perçinlenen toplumsal ve kültürel değerlerden arındırma politikalarının kurbanı olmuşlardır.

Dağılan SSCB'nin tüm etnik ve kültürel özelliklerini barındırmaya devam eden Rusya'da 2017 yılında 2475 katılımcı ile yapılan bir araştırmada (Terzi, 2019, s. 176) "Sizin için aşağıdaki insani değerlerden en önemlisi hangisidir?" Sorusuna katılımcıların vermiş oldukları yanıtlar şu şekildedir.

Seçenekler	Kişi Sayısı	Yüzde
Yenilik	11	0,44
Zenginlik	95	3,84
Eşitlik	121	4,89
Kendini göstermek	13	0,53
Güvenlik	156	6,30
Hemşericilik	1	0,04
Otorite ve kurallara uymak	2	0,08
Farklılıklara önem göstermek	89	3,60
Alçak gönüllülük	13	0,53
Hoş vakit geçirme	89	3,60
Özgürlük	201	8,12
Yardımseverlik	151	6,10
Başarı	232	9,37
Güçlü hükümet	54	2,18
Maceracılık	41	1,66
Dürüstlük	119	4,81
Saygı görmek	224	9,05
Çevre	98	3,96
Sadakat	89	3,60

Gelenekçilik	15	0,61
Hazcılık	19	0,77
Aile	213	8,61
Arkadaşlar	72	2,91
Serbest vakit	11	0,44
Siyaset	19	0,77
İş	13	0,53
Din	34	1,37
Gönüllü örgütler	3	0,12
Hiçbiri	156	6,30
Cevapsız	121	4,89
Toplam	2475	100,00

Buna göre katılımcıların en çok önemsedikleri insani değerler incelendiğinde; ilk üç sırada sırasıyla, Başarı %9,37, Saygı görmek %9,05, Aile %8,61 oranlarıyla katılımcıların en çok önemsedikleri insani değerler olarak belirtilirken, Hemşericilik %0,04, Otorite ve Kurallara Uymak %0,08, Gönüllü örgütler %0,12 oranlarıyla katılımcıların en az önemsedikleri insani değerler olarak belirtilmiştir. Yine aynı araştırmada katılımcıların eş seçiminde önemli gördükleri faktörlere göre dağılımları incelendiğinde aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir (Terzi, 2019, s. 164).

Seçenekler	Kişi Sayısı	Yüzde
Dini inancı	473	19,11
Etnisitesi	423	17,09
Politik görüşü/ ideolojisi	24	0,97
Yaşadığı bölge	343	13,86
Maddi durumu	753	30,42
Diğer	446	18,02
Cevapsız	13	0,53

Toplam	2475	100,00

Buna göre katılımcıların eş seçimlerinde en önemli gördükleri husus olarak maddi durumun ön plana çıkması dikkat çekicidir. Katılımcıların eşcinsellik ilgili düşüncelerine göre dağılımları incelendiğinde; (Terzi, 2019, s. 163)

Seçenekler	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum	Kararsızım / Fikrim yok	Toplam
	%	%	%	%	%	%
1 Rusya'da eşcinsel evliliklere izin verilmelidir.	0,12	1,09	54,38	44,12	0,28	100
2 Eşcinsellik bir hastalıktır tedavi edilmelidir.	31,64	37,37	5,9	4,36	20,73	100
3 Çocuğumun eşcinsel bir öğretmeni olmasını istemem	47,03	49,49	2,06	0,36	1,05	100

Buna göre; Katılımcıların %69,1'i eşcinselliği tedavi edilmesi gereken bir hastalık olarak belirtmişlerdir. Bu durum Rusya'nın tarihsel milli kültürü ve dini durumuyla ilintilidir. Nitekim eşcinsel karşıtı yasalar Rusya İmparatorluğu'nda olduğu gibi Sovyetler Birliği'nde de mevcuttu. Eşcinseller cezaevlerine, psikiyatri kliniklerine gönderilirdi. Yasalardan önce cinsellik, çok çeşitli toplumsal kurullarla düzenlenmiştir; kilise düzenlemeleri, köylü topluluğunun normları, toprak sahiplerinin kararları ve askeri şartnameler. Eşcinsellik konusunda bir fikir birliği yoktu, yetkililerin çoğu ise bu konuya hiç dikkat çekmedi bile (Kondakov, 2014, s. 466). 1934'te, SSCB Ceza Kanununun 154. Maddesi eşcinsellik ve buna verilecek cezalar (üç ila beş yıl hapis cezası) ile alakalıydı. 154. Maddeye göre yargılananlar sadece erkekler idi. Cinselliği nedeniyle kadınlar kovuşturulamadı. Lezbiyen ilişki suç sayılmazdı. Ancak bu konu bir tabu idi (Iakubovich & Kirichenko, 1958, s. 342).

Sonuç

Sovyetler Birliği'nde komün evler sadece bir yaşam alanı olarak kullanılmamıştır. Bu evler, sosyalist düşüncenin toplumun en küçük yapı taşı olan bireye kadar ulaştırılabilmesi için eğitim ve öğretim merkezleri olarak tasarlanmıştır. Yasaklı olan din ve dini faaliyetlerin yanında örf, adet ve gelenekler de bu evler vasıtasıyla yoğun erozyona maruz bırakılmıştır. Kırsaldan kentlere hücum eden insanların kendilerini bağlardan kurtulmuş ve "özgür" hissetmesinin, ama aynı zamanda yalnız bir hayatın içine itilmelerinin önü açılmıştır.

Belki de Sovyet sosyalist düşüncenin istediği de tam olarak buydu? İnsanları, eş, dost, hısım, akraba bağlarından koparıp, mutlak güç olan ve tek itaat edilmesi gereken yere yani sosyal devlete bağlamaktı. Bu yönüyle projenin gayet başarılı olduğu söylenebilir. Sovyet insanının zihninde tanrının yerine devlet, azizlerin yerine devlet üstün madalyalı bürokratlar ve sporcular, ebeveynleri yerine öğretmenleri kodlanmıştır. Aile, örf-adet, gelenek- görenek ve ahlaki değerler gibi kavramların ise ulaşılması gereken yere yani Tanrı-Devlet'e varış yolunda hiçbir değerleri yoktur. Bilakis bu kavramlar yavaşlatıcı unsurlar sayılmaktadır.

Sovyet sisteminin çöküşünden sonra komün evlerde politik kontrol yitirilmiş ve az da olsa var olan bir düzen anlayışı tamamen yıkılmıştır. Şimdilerde ise komün evlerde daha çok evsiz, ayyaş, parasız kalmış öğrenciler, hayat kadınları ve hayatının çoğunu burada geçirmiş artık gidecek başka bir yeri olmayan yaşlı insanlardan oluşan bir çoğunluk ikamet etmektedir.

II. Dünya savaşı sonrasında Polonya'da Sovyetler Birliği güdümlü komünist rejimin toplum üzerindeki türlü dayatmasına karşı ortaya çıkan ve toplumun ne derece ahlaki çöküntü içerisinde olduğunu anlatmaya çalışan "Ahlaki Kaygı Sineması" dönemin sosyolojisini en iyi şekilde aktarması bakımından önem arz etmektedir (Soytok, 2018, s. 3477). Özellikle K. Kieslowski tarafından Polonya televizyonu için çekilen "Dekalog" (The Decalogue (1989-1990) filminde, sosyalist insan tipolojisi tarafından yitirilen ahlaki değerlerin Sovyetlerin çöküşüne doğru artık sorgulandığı görülmektedir.

S. Zizek'e göre Kieslowski'nin filmlerindeki konu etiktir: Dekalog'un her bir bölümünde gerçekten olan şey toplumun ahlaktan koparak sosyalist kanunlara ve etiğe kaymasıdır. Başlangıç noktası ahlaki temellere dayanan emirlerdir ve kahraman bu değerleri çiğnenmesi sonucunda kendini etik ve kanuni olan ama ahlaktan uzak ve manevi sarsıntılara yol açan durumlar içerisinde bulur (Zizek, 2008, s. 42). Kieslowski tüm Dekalog filmleri boyunca karakterleri ve emirleri geçişleri birbirine bağlar. Bazı olaylar başka filmde devam eder ama en önemlisi tüm olaylar aynı mekânda, o karanlık ve kasvetli komün evde kesişmektedir. Son filmde ise Kieslowski, bir gaz kaçağı yardımı ile tüm binayı havaya uçurmayı planlamıştır.

Günümüz Sovyet Bakiyesi toplumların neredeyse tamamını sosyolojik, demografik, politik ve ekonomik açıdan incelerken, standart "X,Y,Z" kuşak tanımlamalarının yanında Sovyet öncesi ve Sovyet sonrası olarak ele almak daha doğru sonuçlara götürür. Nitekim Sovyet sonrası kurulan günümüz devletlerin tamamında yönetici elit ve aydın sınıf, Sovyet İnsanına öykünen ve Sovyet düşünce tarzıyla yetişen kadrolarından oluşmaktadır. Dolayısıyla komün evlerin toplum üzerindeki etkilerini tarafsız olarak masaya yatırmaları kısa vadede mümkün görünmemektedir.

St. Simon'un "Sosyalizmin yegâne ve devamlı gayesi insanın ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Bir zamanlar sadece asillerin sahip olduğu sarayları halka indirmek

gereklidir"² sözü, yıllar sonra sosyalizmin ve sosyalist kentleşme modelinin toplum üzerinde bıraktığı yıkıcı ve kalıcı etkileri şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- Assman, J. 2001. *Kültürel Bellek*. (A. Tekin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ateş, A. 2020. The Transformation of Russian Intelligence Community after the Cold War (1991-1993). *Karadeniz Araştırmaları*, (17) 66, 321-332.
- Aydoğdu, H. 2004. Modern Kimlikte Öznenin Ölümü. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 110-117.
- Bilgin, N. 2007. *Kimlik İnşası*. İzmir: Aşına Kitaplar.
- Bramhas, E. 1987. *Der Wiener Gemeindebau: Vom Karl Marx-Hof zum Hundertwasserhaus*. Stuttgart: Birkhäuser Verlag.
- Budak, M. M. 2019. Uluslararası Kuruluşlar Bağlamında Türkiye'nin Liderlik Tecrübesi: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 18-31.
- Chernykh, A. İ. 1995. Zhilicsniy Peredel: Politika 20-kh Godov v Sfere Zhilya. *Sotsiologicheskie İssledovaniya* (10), 71-78.
- Çelik, A. P. 1970. Sosyal Konutun Orjini: Komün Evleri. 11 11, 2018 tarihinde <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/401/5870.pdf> adresinden alındı
- Davis K. and Moore W. E., "Some Principles of Stratification," *American Sociological Review*, 10 (April, 1945), pp. 242-249
- DJ.A.K.T. 1928. *Djilishnoe Delo*. Moskova: Nauka.
- Dönmezler, S. 1994. *Toplumbilim*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Durkheim, E. 2018. *Toplumsal İşbölümü*. (Ö. Ozankaya, Çev.) İzmir: Cem Yayınevi.
- Engels, F. K. 1935. *K Zhilicsnomu Voprosu* (Cilt 15). Moskova: Polit - Lit.
- Fourier, C. (822. *Traité de l'association domestique-agricole* (Cilt 2). Paris: Bossange.
- Gazetem. 2010, 11 29. www.gazetem.ru. 10 21, 2018 tarihinde <https://www.gazetem.ru/rusya-sharp039-da-evlilik-disi-cocuklar/> adresinden alındı
- Gerasimova, E. Y. 1998. Sovetskaya Kommunalnaya Kvartira. *Sotsiologicheskiy Jurnal*, 224-231.

---

² Çelik, Aliye Pekin. Age. S 2

- Gleason, P. 2006. Identifying Identity. *The Post- Colonial Studies Reader*, 194-196.
- Gökalp, Z. 1976. *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Bilgi.
- Gumilev, L. N. 1990. *Etnogenez i Biosfera Zemli*, Moskova.
- Halbwachs, M. 2016. *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*. (B. Uçar, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. 1995. *Düşünce Tarihi Altıncı Basım* (6. Basım b.). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Iakubovich, M. I., & Kirichenko, V. F. 1958. *Sovetskoe Ugolovnoe Pravo*. Moscow: Gosiurizdat.
- İnanç, H. 2006. *Karl Marks ve Vilfredo Pareto Sosyolojisinin Mukayesesi*. Bursa: Ekin.
- İnceoğlu, M. 2010. *Tutum Algı İletişim*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları.
- Kavuncu, A.Ç. 2012. Socio-Political Transformation In Uzbekistan: A Study Of Urban Mahallas In Tashkent. Doktora Tezi. ODTÜ
- Kondakov, A. 2014. *Na Pereputye: Metodologiya, Teoriya i Praktika LGBT i Kvirissledovaniy*. St-Petersburg: S.N.S.İ.
- Lang, J. 1987. *Creating Architectural Theory: The Role Of The Behavioral Sciences In Environmental Design*. New York: Van Nostrand Reinhold Co.
- Lotman, Y. M. 1999. *Besedy O Ruskoy Kulture*. St. Peterburg: SPB.
- Marx, K. ve Engels, F. 2014. Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri. (M. Erdost, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Novozhenov, Y. 1997. Pochemu Vyrojdayetsa Russkaya Natsiya? *Ural Journal*(5). <https://magazines.gorky.media/ural/1997/5/pochemu-vyrozhdaetsya-russkaya-nacziya.html> adresinden alındı
- Owen, R. 1995. *Çalışan Sınıflara Hitap [29 Mart 1819]", Yeni Toplum Görüşü*. (M. D. Şahiner, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi.
- Parekh, B. 2002. *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Poruski. 2018, 1 2. www.poruski.org. Rossiyskaya İssledovatelskaya Organizatsiya: <http://www.poruski.org/survey/> adresinden alındı
- Puzis, G. 1933. Planirovanie Stroitelstvo Naselennyh Mest. İ.S.R içinde, *Rekonstruksiya Gorodov SSSR 1933* s. 15-27. Moskova: Gosplan SSSR.
- Radaev, V. V., & Shkaratan, O. M. 1995. *Sotsialnaya Stratifikatsiya*. Moskova: Nauka

Rapoport, A. 1990. *The Meaning Of The Built Environment*. Tucson: The University Of Arizona Pres.

Raymond, E. 1978. *The Soviet State*. New York: New York Univeresity Press.

RBK. 2009. *Kak Mojno Projit na Vizyatki*. RBK Ukraine. 01 29, 2018 tarihinde <http://www.rbc.ua/rus/newslne/2009/02/06/500532.shtml> adresinden alındı

Shammedov, F. 2006. *Azerbaycan'da Kentleşme ve Sanayileşme Süreci Çerçevesinde Bakü Örneği*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Solak, G. 2017. Mekân-Kimlik Etkileşimi: Kavramsal Ve Kuramsal Bir Bakış. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13-37.

Soytok, S. 2018. Ahlaki Kaygı Sinemasından Dayanışma Ruhuna Polonya Sineması. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*(5), 3477-3491.

Stepanov, V. 1924. *Perenaselennost Kvantir// Zhilishnoe Delo*, Moskova.

Terzi, H. 2019, 7 19. Rusya'da Çokkültürlülük ve Tatar Kimliği. *Yayınlanmamış doktora tezi*. Ankara: AYBÜ.

V.TS.İ.K. 1925. *Rusya Merkezi Yürütme Komitesi Kararı*. Moskova: N.K.H.

V.TS.İ.K. 1927. *Rusya Merkezi Yürütme Komitesi Kararı*. St. Petersburg: N.K.H.

V.TS.İ.K. 1924. *Rusya Merkezi Yürütme Komitesi Kararı, Gayrimenkulün ve Özel Mülkiyetin Kaldırılması Üzerine Çıkan Konut Kanunu* Moskova: N.K.H.

Weeks, J. 1998. *Farklılığın Değeri, Kimlik: Topluluk, Kültür, Farklılık*. (İ. Sağlamer, Çev.) İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Zizek, S. 2008. *Kieslowski Ya da Maddeci Teoloji*. (S. Gürses, Çev.) İstanbul: Encore Yay.